

Радомир В. ИВАНОВИЋ*

ДАРОВИТИ СТВАРАЛАЦ И МИСЛИЛАЦ

„Величина колевке не одређује
величину новорођенчета.”

М. Миланковић

Поштовани академици, колеџнице и колеџе.

Поштовани њисуџници!

Тачно прије сто година, на данашњи дан (7. X 1914), у полимском селу Трепча, недалеко од Андријевице, селу које се први пут у писаним изворима помиње 1485. године, у скромној кући Илије Тодорова Лалића, његовом сину Тодору и снахи Стани рођен је првијенац Михаило. Судећи по постхумно издатој и незавршеној аутобиографији *Epistolae seniles* (*Старачке њосланице*), писаној од 1984. до 1986, коју је зналачки приредио академик Бранко Поповић (1995), најдаља пишчева сјећања из раног дјетињства односе се на прољеће 1918. године, када је писцу било свега три и по године. Сасвим је природно што се та рана сјећања у највећој могућој мјери односе на тек протекла два балканска рата, на трагику Великог рата, заробљеничке логоре у Нађмеђеру и Болдогасоњу, на губитке најближих, (прије свега мајке, 1918, и оца, 1921), на глад и немаштину, на трагику комитовања и пустош коју је по Црној Гори начинила епидемија шпанске грознице попут куге. Значај првобитних сјећања показан је пишчевим додатком аутобиографији, који је тек писац намјеравао да допише послје 1986. године, насловљеним, прецизно разрађеним и именованим цјелинама (има их осамдесетак): „Студентски дани”, „Ратни дани”, „Комитски дани и затвор” и „Послератни дани”, цјелинама посвећеним међуратном периоду, Другом свјетском рату, времену сужањства

---

* Академик Радомир В. Ивановић, инострани члан ЦАНУ

у колашинском затвору и нацистичком логору „Павло Мелас” у Солуну, борбе на Халкидику, партизанском војевању и послеријатном периоду.

Драматичност и трагичност историјских и породичних збивања, ратно и мирнодопско лудило, неминовно је у патријархалном моделу културе, какав је био црногорски током првих деценија XX вијека, захтијевало усмену и писану елаборацију у виду *џрича и џричања*, онако како ће то дефинисати неколико деценија касније Габријел Гарсија Маркес, творац магијског реализма, назвавши своју аутобиографију *Живјејџи да би се џријовиједало* (2002). О тој праисконској потреби за приповиједањем, слушањем приче и преприповиједањем Лалић каже:

„Да се на томе завршило, вјероватно мојих прича не би било (...). Међутим, моје вријеме је хтјело да их има, и тјерало ме да и даље не само Влада, но и друге ђаке забављам успут оних десетак километара до Берана, и других десетак по повратку. Како каже један француски писац, да се приче измишљају да би се прикрила просјечност живота и да се надаље продужи надање да ће сјутра бити боље. Ја сам, дакле, био један од оних што су преузели да надање продужавају и преко гроба ако могу. То сам наставио и у затвору у Колашину, гдје су свакога дана по два по три изводили на стријељање, а увече је требало храбрити или барем забавити оне што су осуђени на кратко чекање, па и себе.

Ето како сам научио да правим приче, да причом покривам људске бруке и пакости, да разбијам досаде, лијечим нервозе, кажњавам зликовце, продужавам наде”.

У свакој врсти расправе о стварности и умјетности ове двије дисциплине духовних дјелатности одијељене су строгом границом: *стварности* као ентитет који почива на мноштву чињеница, а *умјетности* као област духовне дјелатности која почива на резултатима контемплације, имагинације и интуиције. Михаило Лалић припада оном типу прегалаца, мислилаца и стваралаца који, као и други репрезентативни југословенски, балкански, словенски и европски писци, настоји да смањи или избрише границу између стварности и умјетности, тачније речено између *факције* и *фикције*, о чему и сâм свједочи као *учесник*, *свједок* и *интерјерџијор* догађаја и биљежења догађаја, као вишеструко умножени стваралачки и епски субјект: Ладо Тајовић, Хото Хоташевић или Пејо Вучков Грујовић.

Лалићеву филозофију и психологију стваралаштва превасходно карактерише настојање да *стварности* представи као доминантни, пре-

стижни и неодвојиви дио *умјетности*, а *умјетности* као неодвојиви дио *стварности*. Као писац изузетно развијене *критичке свијести* и *стваралачке самосвијести*, у једном од ауторских коментара, Лалић је тим поводом записао: „Литература је један облик синтезе свијести једног времена. У ту синтезу улазе сва сазнања етичка, политичка, филозофска. Мислим да је та синтеза — нека есенција културе датог периода (...), те у одређеном времену покреће људе. И обратно, по свему изгледа да литература своје покретачке снаге тајанственом мрежом капилара црпе из широких народних слојева, из њихових жеља, нада, маштања”.

Дозволите ми да поводом несвакидашње значајног јубилеја и Међународног научног скупа на коме учествују три генерације лалићолога усмјерим вашу пажњу на три средишне идеографеме расправе:

1. на смисао *обиљежавања јубилеја*;

2. на потребу *објективног оцјењивања и његовог оцјењивања* дјела и Лалићевог доприноса развоју књижевне умјетности и

3. на научно *планирање* даљих истраживања посвећених „*биографији времена*”, „*биографији писца*” и „*биографији дјела*”.

1. Смисао *обиљежавања* значајних историјских, културних, научних, просвјетних и умјетничких јубилеја одвија се најмање на два плана: а) плану *формално* удовољавања традиционалним конвенцијама у процјењивању културне баштине и б) плану *суштинско* интересовања за пишење вријеме, контекст у коме ствара и допринос који је у међувремену остварио. Судећи по ономе што се збило у првих девет мјесеци јубиларне године, *формални план* је надмашио *суштински*, уколико се као часни примјери не изузму: Међународни скуп о Лалићу у ЦАНУ, јубилеју примјерени скупови на филозофским факултетима у Никшићу (на коме су у току израде двије докторске дисертације о Лалићу: мр Иване Рачић и мр Наташе Јововић) и Новом Саду, свечаности уприличене у Српској књижевној задрузи, Сајму књига у Херцег Новом, Удружењу књижевника Србије и свечаној академији одржаној у Удружењу писаца Крагујевца, које је и издало књигу Лалићевих књижевних првина (1935–1941), стр. 248, свечана академија у Врбасу (25. X 2014), научни скуп у Андријевици (6–10. X 2014). У часне изузетке требало би убројати и објављивање до сада најобухватније Лалићеве *Био-библиографије* на Цетињу, чији су аутори Нада Драшковић, Петар Кривокапић и Доброло Аранитовић, поновна издања појединих дјела, антологијско издање Матице српске у Новом Саду, стр. 536, које је приредила Лидија Томић, књига разговора *Тек њеда неко да се уздигне*, стр. 136, као и бројне прилоге објављене у периодици и телевизијама у Црној Гори и Србији.

2. Одбацујући резултате својевременог прецјењивања Лалићевог дјела, јер је оно очигледно неуједначено остварено, као и резултате савременог потцјењивања, и у студију књижевности и у студију културе, па и студију постколонијалне културе, пред дјелатницима науке о књижевности, науке о језику, фолклористике и компаратистике, са једне, као и историје, културологије, филозофије, антропологије, психологије и социологије, са друге стране, данас и убудуће, стоје три концентрична круга нових истраживања, и оцјењивања и преоцјењивања свих феномена и номена везаних за Лалићево дјело:

а) Најшири круг представљају интердисциплинарна и интрадисциплинарна научна истраживања, поготову када су у питању водеће идеје епохе.

б) Ужи круг мора бити посвећен интерференцији различитих стилских формација и комплекса (експресионизам, надреализам, зенитизам, социјални реализам, суматраизам, хипнизам и неоромантизам).

в) Најужи круг представља расправа у односу продукционог и рецептивног модела, потом проучавање процеса иновације, модернизације и радикализације књижевне умјетности, процеса прерастања класичног, критичког и социјалног реализма у модерни, фантастични и магијски, као и обухватне и још недовољно дефинисане формације *интегрални реализам*, која се употребљава као композитни појам.

Посебно мјесто заузима *лалићологија* као поддисциплина филологије. Лалић се први пут огласио као прозаиста — кратком кратком причом „Љубав Вулете Петрова” („Правда”, 4. јуна 1935); први пут као пјесник пјесмом — „Дјевојка везе” („Зета”, 16/1937); први пут као критичар полемичким приказом „Беспуће *Српској њласи*” („Млада култура”, 6/1940); док се први пут као писац помиње у чланку В. В. „Једно књижевно вече у Андријевици” („Слободна мисао”, 15. VIII 1935), на коме је учествовао заједно са Павлом Алексићем, Данилом Лекићем, М. Миличковићем, М. Васовићем и П. Павићевићем.

Ново тематско поље представљало би проучавање критичке литературе о М. Лалићу (која сада износи преко четири хиљаде библиографских јединица), као и превода његових дјела на: руски, бјелоруски, француски, њемачки, енглески, украјински, дански, чешки, словачки, румунски, албански, арапски, турски, мађарски, словеначки, македонски, пољски, јерменски, летонски, литвански, бугарски, русински и италијански уз помоћ веома развијене теорије превођења.

Вишедеценијско бављење Лалићевим књижевним опусом учврстило ме је у увјерењу да се, проучавајући пишчеву филозофију и психологију

стварања, могу омеђити три фазе стваралачке метаморфозе током готово шест деценија континуираног књижевног рада (1935–1992):

– *Прва* обухвата почетни период (1935–1970). Она је кохерентно остварена, а посвећена је *афирмацији* друштвених и револуционарних вриједности. Обухвата романсијерски секстет: *Свадба*, *Раскид*, *Зло њрољеће*, *Лелејска јора*, *Хајка* и *Прамен њаме*, тетралогiju приповједачке прозе: *Извидница*, *Први сницјеј*, *Госици* и *Посљедње дрго*, збирку пјесама *Сијазе слободе*, сценарио о Његошу, путописе и репортаже *Усиуи заиисано* и књигу књижевних првина *Међураиино књижевно сиваралаиштво* (1935–1941).

– *Друа фаза* обухвата период од деценије и по (1971–1985). Посвећена је *иреисииивању* друштвених и револуционарних вриједности. Видно је проширена и обogaћена поетика простора и поетика времена, а истовремено је увишестручена *крииичка ѡројекција*, захваљујући Пеју Вучкову Грујовићу, који као остарјели Ладо Тајовић „бочно освјетљава” прву половину XX вијека, посебно учешћем у ратовима и комитском покрету (1916–1923). Обухвата ратну тетралогiju — *Раиина срећа*, *Заиочници*, *Докле јора зазелени* и *Гледајући доље на друмове*, при чему је од посебног значаја проучавање преласка типа историјског и ратног романа у тип полифоног и ерудитног, јер је у међувремену обogaћен не само продукциони, него и рецептивни модел у литературологији и лингвистици.

– *Трећа фаза* обухвата посљедњу деценију стварања (1985–1992). Она је у цјелини посвјећена *ауиокриици* револуције и постреволуционарног доба. Обухвата два романа: *Одлучан човјек* и *Тамара*, двије драме: *Поражени* и *Дани мржње*, занимљиво конципирану књигу приповједачке прозе *Оираишњања није било*, три књиге медитативно-мемоарске фрагментарне прозе: *Сам собом*, *Прелазни ѡериод* (*Дневник ѡосмаиурача*) и *Пруишом ѡ води*, као и аутобиографију *Epistolae seniles* (*Сиарачке ѡосланице*).

3. На крају, да бисмо доспјели до драгоцених открића и нових научних истина, да бисмо ситуирали Лалићево дјело у контекст националне и наднационалне књижевности, неопходно је да неке од највиших научних, културних, просвјетних и струковних институција и организација благовремено организују и дугорочно планирају капитални пројекат — издавање Лалићевих *Цјелокуиних дјела* (*Крииичко издање*), које би по претходној процјени обухватило 36 томова. Примјера ради, само би Прво коло овог издања донијело три нове и до сада непознате књиге: *Међураиино сиваралаиштво* (I), необјављену књигу поезије (II), и необјављену књигу поезије (III). При томе би требало у виду имати и пишчеву заоставштину од 26 књига дневничких записа (што чини око 7.000 страница).

Поштовани њисућини,

Од бројних оцјена Лалићевог доприноса књижевном развоју у романсијерској и приповедачкој прози издвојио бих овом приликом само двије. Прву је изрекао Иво Андрић, писац мудроносне прозе и апологет приче и причања, поред Његоша, један од Лалићевих „учитеља енергије”. У разговору са Љубом Јандрићем он је тврдио да постоје три врсте стваралаца: једни (попут Иље Еренбурга), чије име је несразмјерно познатије од његових дјела; други (попут Мирослава Крлеже), чије име је у потпуној хармонији са значајем оствареног дјела; а трећи (попут Михаила Лалића), чије књижевно дјело вишеструко премаша знање о писцу, јер је то у свему аутентично дјело и јер се оно аутентичношћу брани од злурадих оспоравања, намјерног потискивања у заборав и омаловажавања доприноса.

Другу похвалу изрекла је умна и сензибилна пјесникиња Десанка Максимовић. У спонтаној реакцији, поводом изненадне пишчеве смрти, Д. Максимовић (1993) тврди да Михаило Лалић представља „украш рода људскога”. Истичући истовремено и етичке и естетичке карактеристике профила овог прегатоца, мислиоца и ствараоца, она каже:

*Никад човека њолико обдареної,
а њолико скромної, нисам њознавала.
Толикої дара, њолике скромношћи
— а њолике човечношћи!*

Дозволите ми, веома поштовани учесници и гости Скупа, да вам у име Организационог одбора пожелим срдачну добродошлицу, и учесницима посебно захвалим на уложеном научном труду, на новом тумачењу и разумијевању Лалићевог дјела. Посебно бих захвалио младим лалићолозима на литературолошком и лингвистичком обогаћивању сазнања и примјени модерне методологије истраживања.

Када год је у питању дијалектички однос умјетности (пјевања) и науке (мишљења) Михаило Лалић је тај однос језгровито и ефектно дефинисао познатом васојевићком, оптимистички интонираном и охрабрујућом пословицом *—Извираће ће је извирало*. Колико је био у праву илустративно свједочи чињеница да ће његово богато и драгоцјено књижевно дјело и данас и убудуће служити као неисцрпни стваралачки узор и непресушни инспиративни извор, и у области стварања и у области промишљања о оствареном јер, што би рекао умни Иво Андрић, *Памћење је човеку друја домовина*.